

Віцисла Е. «Ви все ще не покінчили із цим мотлохом?» (Про архів Бертольта Брехта) / Ердмут Віцисла [пер. з нім. Ліпісівського М.Л.] // Брехтівський часопис (Brecht-Heft): статті, доповіді, есе: Збірн. наук. праць (філолог. науки): № 1 / Ред. колегія Бондарева О.Є., Білоус П.В., Волощук Є.В. та ін. – Житомир: Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2011. – С. 14 – 18.

"Ви все ще не покінчили із цим мотлохом?"

(Про архів Бертольта Брехта)

доктор **Ердмут Віцисла**,
директор архіву Бертольта Брехта Академії мистецтв
Федеративної Республіки Німеччина, Берлін

"Я наказую Вам, – нібито так сказав Бертольт Брехт 1954 року до Ервіна Штрітматтера, – потурбуватися про те, щоб після моєї смерті усе, що у мене є, враховуючи мої авто [...], втопили у каналі Шіффбауер-Дамм!¹" Небезпеки того, що спадок аугсбурзького драматурга втопили б у Шпреї, як відомо, ніколи не існувало. Іронічна зневага Брехта могла б стосуватися хіба що його особистих пожитків, але аж ніяк не його літературної спадщини. Навпаки: лише завдяки Брехтівській практиці зберігати результати власної роботи у вигляді рукописів, типоскриптів і публікацій, але й також як нотатки, ескізи, варіанти і фрагменти творів, та робити на всяк випадок фотокопії став можливим такий величезний вплив його творчої спадщини. Без публікацій зі спадку не було б сьогодні ні фрагменту "Фатцер", який ще чекає на свою належну рецепцію², ні "Артуро Уї", ні "Днів Комуни", ні "Турандот чи Конгресу обілювачів"; ми нічого не знали б про "Ме-ті", про "Розмови біженців", про фрагменти романів "Роман Туї" і "Справи пана Юлія Цезаря"; нам була б доступна у кращому випадку четверта частина віршів Брехта; нічого не було б відомо ні про неопубліковані в еміграції тексти Брехта щодо полеміки з Дьордем Лукачем, ані про

листи, щоденники чи про так званий "Робочий журнал", який отримав свою назву від Гелени Вайгель.

Брехт у жодному разі не сприймав свою творчу спадщину як "мотлох". Це вже Вольф Бірманн вклав у уста драматургові таке зневажливе ставлення у одній з власних ранніх пісень під назвою "Пан Брехт" із збірки "Дротяна арфа". Три роки після своєї смерті Брехт зустрічає на шляху від кладовища до Берлінського ансамблю двох жінок та чоловіків: "Що? – подумав він, / – Та це ж оті старанні / з Брехт-архіву. / Що? – подумав він, – ви все ще не покінчили / із цим мотлохом?"³

Добрих п'ять десятиліть після смерті Брехта ми переймаємо запитання барда. Яких результатів досягли ці "старанні з Брехт-архіву"? З чого складається цей "мотлох" У якому стані перебуває архів зараз? Які завдання ставляться на майбутнє?

Історію архіву Бертольта Брехта ще не написано⁴. Її можна було б зберегти не

¹ Strittmatter, Erwin: *Besuch bei Brecht heute*. In: *Wochenpost*. Berlin 4. Jg. (1957). Nr. 15 (13. April), S. 11.

² Гайнер Мюллер видав свій варіант фрагменту Brecht, Bertolt: *Der Untergang des Egoisten Johann Fatzer*, Bühnenauffassung von Heiner Müller. F. / M.: Suhrkamp, 1994.

³ Biermann, Wolf: *Die Drahtharfe*. Balladen, Gedichte, Lieder. Berlin: Wagenbach 1965, S. 23.

⁴ Звичайно, є спроби, про які не можна не згадати: Strittmatter: *Besuch bei Brecht heute* (див. вище); Bunge Hans-Joachim: *Über das Bertolt Brecht-Archiv*. In: *Sinn und Form*. Berlin 11. Jg. (1959), Nr. 1, S. 140-145; Seidel, Gerhard: *Die Einrichtungen der Akademie der Künste der DDR im Brecht-Haus Berlin*. In: *Brecht-Haus Berlin*. Hrsg. v. Brecht-Zentrum DDR. Berlin 1978; Seidel, Gerhard: *An den Quellen der Brecht-Forschung*. In: *Sinn und Form*. Berlin 31 Jg. (1979), Nr. 1, S.178-185; Seidel, Gerhard: *Das Bertolt-Brecht-Archiv der Akademie der Künste der DDR – ein kollektives Gedächtnis der Forschung*. In: *Zeitschrift für Germanistik*. Leipzig 2. Jg. (1981), Nr. 1, S. 121-

лише як хроніку одного з найвидатніших письменницьких архівів ХХ ст., але і як історію про людей в обставинах, за яких, здавалось би, такі неполітичні речі як робота літературного архіву набували політичного виміру та впливали на біографії людей.

Формальною датою заснування архіву Бертольта Брехта вважається 1 грудня 1956 року. Проте, вже у жовтні 1956 року Гелена Вайгель дала завдання двом співробітникам Берлінського ансамблю, Гансу Бунге та Вольфгангу Пінцке, розпочати займатися оглядом та доглядом об'ємної творчої спадщини. Під керівництвом Ганса Бунге протягом приблизно двох років були внесені у каталог та сфотографовані біля 120 000 аркушів, при чому зберігалось Брехтівське упорядкування матеріалів, щоб не зруйнувати навіть приховані взаємозв'язки. В Архіві Бертольта Брехта уже на той час знаходилася переважна частина всіх рукописів та типоскриптів Брехта, які збереглися, так що існувала можливість реконструкції процесу виникнення текстів Брехта. Бібліотека, яка залишилася після Брехта також в архіві, полегшила пошуки джерел Брехтівських текстів. Лише деякі літературні архіви мають подібні сприятливі умови.

Перші роки були, напевно, дуже неспокійною порою. Очікування на неопубліковане були настільки великими, що Гелена Вайгель боялася, аби Брехтівські тексти не вийшли за межі архіву без її відома. Тому вона найбільше любила брати на роботу до Архіву людей, які "не були аж занадто великими Брехтівськими ентузіастами", – як казав Ганс Бунге, – "інакше вони б просто зачитувалися, і ми роками не закінчили б огляд"¹. Перестороги були марні: знову й знову потайки переписувалися та виносилися копії, без дозволу виходили в світ надзвичайно актуальні тексти такі, як

Брехтівський вірш до 17 червня 1953 року "Вирішення" чи тексти на смерть Сталіна. Інтерес до спадщини письменника набував інколи конспіративних рис, можна пригадати хоча б про те, що Уве Йонсон, "НДРівський втікач", який жив у Західному Берліні, лише за допомогою "шахрайського" західнонімецького паспорту зміг роздобути видання "Ме-ті"².

Ганс Бунге (1919-1990 рр.), чийм заслугам перед архівом Бертольта Брехта ще не надали належну шану², потрапив до Брехта через театр. Він інтенсивно займався Брехтівською "Моделлю Антігони" та інсценізував 1952 року у Грейфсвальді з студентською трупкою "Гвинтівки пані Каррар". Поряд із роботою асистента режисера в Берлінському ансамблі він розбудовував архів театру. Бунге мав особливе розуміння архівної роботи, далеке від канцелярщини та бухгалтерії. Розмови із співробітниками, колегами та друзями Брехта, а саме з Гансом Айслером і Рут Берлау, належать до найбільших захоплюючих досягнень брехтознавства³. Бунге, який підтримував стосунки з такими авторами як Петер Вайс, Ганс Магнус Енценсбергер та Уве Йонсон і входив до кола друзів Роберта Гафеманна та Вольфа Бірманна, вимагав, як і Брехт, від кожної роботи, щоб та обов'язково мала наслідки. Під цим він міг розуміти за тих форм зносин, які вибудувала НДР, лише розширення тих меж, які були поставлені для творчої праці, що призвело зрештою після того, як він був змушений у 1961 році залишити архів через непорозуміння з Геленою Вайгель, до ізоляції та заборони працювати в Академії мистецтв НДР та її установах. Що стосувалося політичної атмосфери, то перші роки ніколи не втрачали повністю

125; *In eigener Sache*. Unfeierliche Chronik zum 25. Geburtstag des Bertolt-Brecht-Archivs. In: *notate*. Berlin [4. Jg.] (1981), Nr. 6, S. 1-2 u. 12-15; Radatz, Fritz J.: *Die Wohnung über dem Grab*. In: *Die Zeit*. Hamburg 48. Jg. (1993), Nr. 30 (20. Juli), S. 56.

¹ Strittmatter: *Besuch bei Brecht heute* (див. вище).

² Виняток становить: Völker, Klaus: *Wer könnte schon von sich sagen, dass er die Wahrheit im Sacke hat?* (Über Hans Bunge, 1919-1990). In: *Freibeuter* Н. 45. Berlin 1990, S. 145-150.

³ Bunge, Hans: *Fragen Sie mehr über Brecht*. Hans Eisler im Gespräch. München: Roger & Bernhard 1970, а також *Brechts Lai-tu*. Erinnerungen und Notate von Ruth Berlau. Hrsg. und mit einem Nachwort v. Hans Bunge. Darmstadt und Neuwied: Luchterhand 1985. Низка розмов, які вів Ганс Бунге чекають ще на свою публікацію.

своєї визначальної сили: Архів Бертольта Брехта теж не оминув безслідно тиск до пристосування; але все ж таки в архіві відчувався відкритий, подекуди протестний дух з опорою на правду оригіналів текстів та зневажливим ставленням до підневільної ідеологізації, з якого боку вона б не йшла.

Аж до смерті у 1971 році Гелена Вайгель відчувала себе відповідальною за архів, який був нею заснований та у значній мірі фінансований. З продажем зібрань архіву разом із архівною бібліотекою і засобами пошуку матеріалів Академії мистецтв НДР у 1973 році закінчилася фаза розбудови, що було документально зафіксовано завершенням публікації чотирьохтомного переліку архівних матеріалів, виконаного Гертою Рамтун (1907-1988)¹, яка була обізнаним та багатим на ідеї консультантом для численних дослідників Брехта. Поряд з переліком архівних матеріалів існують також інші засоби пошуку матеріалів: картотеки, каталоги, переліки, слід виділити книгу для пошуку листів (1966 р.) Гюнтера Глезера (1933-2005), який пропрацював в Брехтівському Архіві майже 35 років і займався публікацією листів Брехта та фрагментів його п'єс у Берлінському та Франкфуртському виданні².

Відкриття будинку Брехта на Берлінській Шосештрассе 125 у 1978 році надало архіву можливість розширити свою площу на весь третій поверх. Одночасно зросла кількість співробітників, яких інколи було лише двоє, до дванадцяти. Значними силами займалися науковими проектами, як наприклад, "Бібліографія Бертольта Брехта", які нагадували про клопітку роботу над історично-критичним виданням Брехта у 1958-1963 роках. Час від 1972 по 1992 рік відзначено діяльністю Гергарда Зайделя, чий видавничо-

теоретичні праці надали значних імпульсів брехтознавству³. Наукові принципи Зайделя для роботи у відділі рукописів і в бібліотеці Архіву Бертольта Брехта створили стандарти для обробки матеріалів, які знайшли визнання не лише у науці, але й в архівній справі. Бездоганний доступ до матеріалів архіву ґрунтується на переліку окремих аркушів, а до публікацій на (як актуальному, так і ретроспективному) відкритті найвіддаленіших німецькомовних та іноземних публікацій Брехта та про Брехта та його оточення. Рукописи і власноручні виправлення Брехта доступні у транскрипції. Статистика постановок і театральна документація надають інформацію про реценцію Брехта на сценах усього світу.

У архіві Бертольта Брехта та у підпорядкованому йому, починаючи з 1977 року, архіві Гелени Вайгель знаходиться понад 1 мільйон документів, це приблизно 220 000 робочих рукописів, щоденників, листів, документів (серед них праці таких співробітниць Брехта як Елізабет Гауптман, Маргарете Штеффін і Рут Берлау, а також колег-письменників, композиторів і художників таких як Вальтер Беньямін, Ганс Айслер, Пауль Дессау і Каспар Неєр); книги-моделі, у яких – доки такі завдання не взяла на себе відеотехніка, були сфотографовані Брехтівські постановки; понад 600 000 фотографій; біля 25 000 носіїв інформації (серед них цінна бібліотека, яка залишилася після Брехта у кількості 4 128 томів); біля 100 000 публікацій у пресі, театральних програмок, театральних плакатів, фотографій постановок; відео- та аудіоносії (серед них майже повний запис останньої репетиції Брехта до "Життя Галілея"), графічних зображень і інших предметів мистецтва. Архів відкритий для всіх, хто займається Брехтом, Геленою Вайгель, Берлінським Ансамблем чи суміжними темами.

Із розширенням архіву Бертольта Брехта у 1978 році останні помешкання

¹ *Bertolt-Brecht-Archiv. Betandsverzeichnis des literarischen Nachlasses.* Hrsg. v. d. Deutschen Akademie der Künste zu Berlin. Bearbeitet v. Herta Ramthun. 4 Bände. Berlin und Weimar: Aufbau 1969-1973.

² Brecht, Bertolt: *Briefe.* Hrsg. u. kommentiert v. Günter Glaeser. 2 Bände. F. / M.: Suhrkamp 1981.

³ Пепедусім Seidel, Gerhard: *Bertolt Brecht – Arbeitsweise und Edition.* Das literarische Werk als Prozess. Berlin: Akademie-Verlag 1977.

Брехта і Гелени Вайгель, які певний час використовувалися архівом як робочі приміщення, стали відкритими для громадськості. Підпорядкований архіву будинок-музей Брехта та Вайгель користується з часу відкриття постійною популярністю у відвідувачів. Особлива принада перебування у помешканні Брехта та Вайгель полягає у можливості безпосередньо відчувати умови життя письменника та акторки. Ніщо не вказує на музей; помешкання, їх меблювання та інший інвентар відповідають оригінальному стану. Будинок на Шосештрассе 125 знаходиться у центрі Берліну, біля кладовища громади Доротеенштадт, про яке Брехт казав, що "воно не позбавлене веселощів". Неподалік від могил Гегеля, Фіхте, Генріха Манна, Ганса Айслера, Пауля Дессау та інших знайшли місце останнього спочинку Бертольт Брехт та Гелена Вайгель.

В 1988 і 1989 роках в Архіві планувалося відкриття інституту, у якому були закладені підвалини історично-критичного повного видання творів Брехта. На найвищому державному рівні було надано дозвіл на необхідні кошти, вони мали надходити, неважливо чи в східних чи в західних німецьких марках, без жодних перешкод. Було уже розроблено штатний розклад, продумано детальний поділ кабінетів, сусідній будинок звільнено під початок будівництва у 1990 році, коли восени 1989 року застигло східнонімецьке суспільство завирувало. Із загибеллю НДР зруйнувалася конструкція, яка була покликана паморочити голову людям. Висловлювання про міцність спроектованої будівлі обертаються у сфері спекуляцій. Залишається двояке відчуття: проблематичним було гіпертрофічне, підтримане владою зосередження на одному авторі, жертвою якого стали б інші наукові і видавничі проекти. Привабливою і просто казковою у порівнянні із культурною політикою сьогодення, де панує червоний олівець, виглядає та безтурботність, з якою можна було планувати науковий проект століття.

Сьогодні архів Бертольта Брехта – це частина архіву Академії мистецтв, федеральної установи. У відділеннях рукописів, бібліотеки, фотоархіву, театральної документації, архіву Гелени Вайгель, архіву Ізот Кіліан і архіву Гергарта Зайделя працює четверо співробітників. Плідний вплив на роботу має та обставина, що федеральна земля Берлін придбала у грудні 1992 році оригінали творчої спадщини Брехта у спадкоємців Брехта і передала їх у довготривале користування архіву Бертольта Брехта. Разом із творчим спадком були куплені бібліотека Брехта і надзвичайно багатий фото- та відеоархіви спадкоємців.

Архів Бертольта Брехта та будинок-музей Брехта та Вайгель покликані, як і раніше, надавати можливість відкритого доступу громадськості до творчого спадку та помешкань Бертольта Брехта та Гелени Вайгель. Це потребує здатності до солідного опрацювання та догляду за матеріалами, і це вимагає виключної компетентності. Політичні зміни у світі протягом останніх років не паралізували інтерес до Брехт, кількість зацікавлених не змінилася. Немає перерви у рецепції Брехта на театральних сценах світу. Про Брехта та пов'язані з ним теми продовжують писати дисертації, значна їх частина має підтримку архіву Бертольта Брехта. Зміну акцентів можна помітити у змістовому плані. Наукові чи журналістські роботи, фільми, виставки і таке інше присвячуються темам, які залишалися до цього часу поза увагою. Частково на основі нових свідчень досліджується ставлення Брехта до сталінізму так само, як його роль у лівому історичному авангарді чи конфлікти з НДРівською бюрократією у сфері культури. Співробітники Брехта здобувають усе більшу увагу. З педантичною точністю звертаються дослідники до проблем історії публікацій чи теорії театру.

Архів Бертольта Брехта організував в Академії мистецтв виставки, які викликали великий резонанс: "... а творчість моя – це остання строфа у пісні

століття." 22 спроби описати працю". (1998 р., до столітнього ювілею Брехта), "Показуючи неухильно те, що потрібно" „Unerbittlich das Richtige zeigend" (2000 р., до столітнього ювілею Вайгель) і "Нове про пана Койнера" (2004 р., до придбання Брехтівської колекції у Ренати Мертенс-Бертоцці). Робота над Берлінським та Франкфуртським Брехтівським виданням активно підтримувалася архівом. У 2006 році вийшов у світ коментований перелік бібліотеки з творчої спадщини Брехта, у якому посвяти, примітки на полях і сліди від виправлень свідчать про враження під час читання і про інтереси, джерела та зв'язки Брехта – по сьогоднішній день за деякими виключеннями ще не помічений потенціал.

Як там у кінці пісеньки Бірманна? "І він посміхнувся / безсоромно – сором'язливо і був задоволений". Важко сказати, якою була б зустріч Брехта із "старанними" сьогодні. Для роботи в архіві Бертольта Брехта визначальною має бути не задоволене, зручне ставлення, а "безсоромно-сором'язливе". Полів для діяльності є повно. Брехт знав про конфлікти, які містив у собі його творчий спадок; у розмові з Карлом Кляйншмідтом, за декілька тижнів до смерті, він висловив бажання щодо своєї посмертної слави: "Напишіть, що я був незручним і що про це слід продовжувати пам'ятати і після моєї смерті. Навіть тоді ще будуть певні можливості¹".

(переклад Ліпівіцького М. Л.)

Архів Бертольта Брехта

Адреса: Chausseestraße 125, D – 10115 Berlin. Тел.: (030) 200 57 18 00.

Години роботи: вт. – чт. з 9 по 16.00, пт. з 9 по 15.00. Прохання повідомити про свій візит завчасно.

Будинок-музей Брехта та Вайгель

Адреса: Chausseestraße 125, D – 10115 Berlin. Тел.: (030) 2 82 99 16.

Часи роботи: у вт., ср., пт. з 10 по 12.00, у чт. з 10 по 12.00 та з 17 по 19.00, у сб. з 9.30 по 14.00.

Огляд можливий лише з екскурсією.

У другій половині дня у вт., ср. та пт. можливі додаткові екскурсії за домовленістю.

¹ Kleinschmidt, Karl: *Wir sind der Mensch von Sezuana*. Bert Brecht – Erinnerung und Vermächtnis. In: *Neue Zeit* (Berlin), v. 19. Aug. 1956.

